

Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok
Tourism and Rural Development Studies

9. évfolyam, 4. szám, 2024: 35–59.
doi: 10.15170/TVT.2024.09.04.02

BARANYA VÁRMEGYE TURISZTIKAI KÍNÁLATA AZ 1930-AS ÉVEKBEN

¹Kaposi Zoltán

¹Egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus
Intézet; kaposi.zoltan@ktk.pte.hu, ORCID: 0009-0002-7328-7383

ABSZTRAKT

A tanulmány alapkérdése, hogy a közepesen fejlett Baranya megyében, amelynek egyharmadát 1920-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták, milyen lehetőségek nyíltak a turizmus számára. A megye természeti adottságai jók voltak. A Mecsek hegység, a nagy folyók (Duna, Dráva), a régi történelmi emlékhelyek és a gyógyfürdők mindig is vonzották a turistákat. A tanulmányban azt mutatom be, hogy a világgazdasági válság után, az 1930-as években, bekapcsolódva az országos turisztikai szervezetek rendszerébe, milyen fejlesztések történtek. A hegyvidéki turizmus ágazatában a fizetővendéglátás kiépülésével számos falu látogatottsága nőtt meg, főleg városi polgárok látogatták az erdei környezetben kiépült szálláshelyeket. Hatalmas forgalmat bonyolított le a harkányi gyógy- és strandfürdő, akárcsak az 1928-tól kiépített sikondai gyógyfürdő. Nagy látogatottság jellemezte a történelmi emlékhelyeket, főleg Mohácsot. Fellendült az egyházi turizmus is, ahol Máriagyűd kegyhely emelkedett ki a sorból az évi több tízezer fős látogatottságával. Az 1930-as években végbement turisztikai fejlesztések jelentősen átalakították a környezetet, növelték a foglalkoztatottságot és emelték a lakossági jövedelmeket. A fellendülésnek azonban a második világháború véget vetett.

Kulcsszavak: falusi turizmus, fejlődés, fürdőturizmus, történelmi emlékhelyek, zarándokhely

Benyújtva: 2024. szeptember 12.

Elfogadva: 2024. október 24.

Publikálva: 2024. december 17.

TOURISM SUPPLY OF BARANYA COUNTY IN THE 1930s

¹Zoltán Kaposi

¹Professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Institute of Marketing and Tourism;
kaposi.zoltan@ktk.pte.hu, ORCID: 0009-0002-7328-7383

ABSTRACT

The main question of the study is what opportunities for tourism appeared in the moderately developed Baranya County, of which one third had been annexed to the Kingdom of Serbia-Croatia-Slovenia in 1920. The natural resources of the county were favourable. The Mecsek Mountains, the large rivers (Danube, Drava), the old historical sites and the spas have always attracted tourists. In this study, I present the developments that took place after the Great Depression in the 1930s, when the region was integrated into the system of national tourist organisations. In the mountain tourism industry, several villages experienced a growing number of visitors thanks to the development of paid hospitality, with mainly urban citizens visiting the accommodation facilities built in the forest environment. The Harkány medical spa saw a huge turnover, as did the Sikonda spa, which was built in 1928. The historical sites, especially Mohács, were very popular. Religious tourism also flourished – mostly the shrine at Máriagyűd stood out with its tens of thousands of visitors a year. The tourism developments in the 1930s significantly transformed the environment, increased employment, and raised real wages. However, this boom was ended by the Second World War.

Keywords: development, historical sites, shrine, spa tourism, village tourism

Received: 12 September 2024

Accepted: 24 October 2024

Published: 17 December 2024

1. Bevezetés

Az első világháború négy és fél éve, majd az 1920. évi trianoni békével bekövetkezett területvesztések alapvetően megváltoztatták a megmaradt Magyarország addig kialakult fürdőéletének működését. A korábbi, az ország peremvidékein elhelyezkedő fürdők jelentős része (Pöstyén, Trencsén, Magas-Tátra, Herkulesfürdő, Abbázia stb.) más országokhoz került. De az is tény, hogy az elcsatolások miatt a megmaradt területeken elhelyezkedő fürdők a korábbinál sokkal hangsúlyosabb szerepet kaphattak, s így a belső turizmus szélesedhetett (Kósa, 1999; Walkó, 2009; Kaposi, 2015). Az 1920-as évek elején nehézkesen mentek a gazdasági folyamatok: a hiperinfláció, a reáljövedelmek csökkenése, a munkanélküliség, az áruhiány, a lassú stabilizáció, a gyenge kereslet erős korlátok között tartotta a fejlődést. A háború által megviselt gazdaság helyreállítása az 1920-as évek első felében lassan haladt, de az évtized második felében már jelentős gazdasági fejlődés bontakozott ki, amit ugyan a válság megakasztott, ám az 1930-as évek közepe felé a termelékenység növekedése, a jövedelmek emelkedése, s nem utolsósorban az innovatív gazdasági ágak kialakulása egyre határozottabb formát öltött (Kaposi, 2023). Az 1930-as években a társadalmi közgondolkodásban növekvő szerephez jutott a nyári szabadság eltöltésének igénye, ami magával vonta a turizmus szélesedését is. Javult az infrastruktúra is: a falvakat egyre nagyobb számban kapcsolták be a villamoshálózatba, utakat építettek, divatba jött a bicikli, a természetjárás stb. (Bezerédy, 2001). A nyugati polgári életvilág mintáihoz hasonlóan Magyarországon helyi, regionális és állami szinten is felismerték, hogy a turizmusban jelentős pénz van, érdemes vele foglalkozni, már csak azért is, mert az ország idegenforgalmi mérlege erősen negatív volt (Jusztin, 2006). A továbbiakban azt tekintem át, hogy a jó esetben is csak közepes fejlettségű Baranya vármegyében, az 1930-as években milyen fejlesztések mentek végbe a helyi turizmus terén, s milyen volt a háború előtt a megye turisztikai kínálata.

2. Fogalmak, kutatási kérdések, források, módszerek

A kutatás alapvetően Baranya vármegyére vonatkozik. Nagyon fontos azt az elején rögzíteni – bármennyire is eltér a mai közigazgatási rendszertől –, hogy a korabeli Baranya vármegye nem foglalta magában Pécs várost, hiszen az önálló törvényhatósági jogú város volt, nem volt része a vármegyének, vagyis amikor a továbbiakban Baranyát említjük, akkor abba a Dunántúl legnagyobb városát nem értjük bele. S ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy Pécs város és Baranya megye sorsa számos ponton összefonódott, s ez a turizmus ágazatára is igaz. Szintén nem része vizsgálatunknak a fontos történelmi emlékhellyel rendelkező Szigetvár sem, hiszen a járási központ több mint 50 falujával Somogy vármegye része volt, amit csak 1950-ben csatolták Baranyához.

Baranya vármegye sorsa elég viszontagságos volt a vizsgált korszakban: 1920-ban területének több mint egyharmadát (Drávaszög) a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak (1929-től Jugoszlávia) ítélték. Az elcsatolással minőségi gazdálkodásról híres birtokok kerültek el, így például a Habsburg Frigyes által birtokolt bellyei uradalom 109 ezer kat.

holdjából mintegy 86 ezer hold, cukorgyárral, sajt- és vajüzemekkel, egyéb gépipari üzemekkel, agrárkapacitással, erdőkkel, vadállománnyal, vadászkastélyokkal, belső kisvasúti üzemi hálózattal stb. (Kaposi, 2020). Az új határ meghúzása miatt a Dráva már csak a vármegye egy részén volt határfolyó, Gordisa után horvát területen futott. A Drávaszög elcsatolása miatt a Dunának mintegy 80 km-rel megrövidült a baranyai szakasza. Hatalmas nehézségeket jelentett a megmaradt települések számára, hogy 1918. november 14-től 1921. augusztus 22-ig a megye területének harmadát a szerb hadsereg megszállás alatt tartotta, amit aztán a kényszerkivonulásuk során módszeresen kifosztották. Elvittek minden mozdíthatót: nyersanyagokat, gépeket, késztermékeket, állatokat, szenet, fát stb. (Laky, 1923; Kaposi, 2011). Nem véletlen, hogy az országos folyamatokhoz képest ebben a térségben nehezen indult újra a gazdasági élet. A nehézségek ellenére is egyértelmű volt azonban, hogy szemben az ország más nagytájaival, Baranya vármegyének olyan természeti és részben társadalmi adottságai voltak, amelyek a hazai turizmus szempontjából is különlegesnek számítottak.

A turisztikai kínálat áttekintéséhez széleskörű forrásgyűjtésre volt szükség. A megszokott, érdemi turizmustörténeti feldolgozásokra jellemző országos és helyi szakirodalmi és statisztikai anyagokon túl nagy jelentőséget tulajdonítottunk a helyi turizmussal foglalkozó szervezetek kiadványainak, forrásainak, a korszakban ugyanis egyre több olyan nyomtatott anyag jelent meg, amelyekkel célzatosan hívták fel a figyelmet egy-egy tájegység adottságaira, látogathatóságára. A községek prospektusokat gyártottak, amelyeket széles körben terjesztettek. Számos esetben újsághirdetésekből kényszerűen kaptunk a szállásokat, pihenési lehetőségeket. A szakmai-társadalmi szervezetek is egyre többet tettek az ügyért: legjelentősebb közülük a Mecsek Egyesület volt, amely országos léptékben is kiemelkedő munkát végzett a térség turisztikai fejlesztésében (B. Horváth, 1992). Szakcikkük jelentek meg a térségről természettudományos lapokban. Az összefoglalások, áttekintések szempontjából kiemelkedő fontosságúak voltak az előbb az Országos Magyar Weekend Egyesület által 1935-ben, majd annak átalakulása után az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség által 1940-ig még kétszer kiadott és mindig bővített „Az Utas Könyve” című 650–850 oldalas kiadványok (MTI, 1935. 06. 01.; Kaffka, 1940). E forrásokat ki lehetett bővíteni egyéb dokumentumokkal, s nem utolsósorban a korabeli sajtóanyagokból látszó tényekkel, lehántva róluk a sokszor egyoldalú politikai narratívát.

A fenti források összegyűjtése után egyértelmű lett, hogy érdemes egységes logikai rendszerbe foglalni azokat a fejlesztéseket, amelyek a vármegye turizmusának megváltozására utaltak. Amiről a továbbiakban szó lesz, az ma a falusi (vidéki) turizmus kategóriája. (Kovács, 2003). A magyarországi turizmustörténeti szakirodalom eddig nagyjából a városokkal foglalkozott (Gonda & Kaposi, 2022; Kaposi, 2023; Varga & Kaposi, 2023); országos szinten kisebb kutatói figyelem jutott a régiók, megyék és a községek szintjére. A dél-dunántúli régiót nézve, Somogy megyére „Az Utas Könyve” elemzésével kiváló áttekintést nyújtott Halász Imre, Tolna vármegye turizmusának két háború közötti időszakát Aradi Gábor tekintette át, a Balaton turizmusára Paksy Zoltán

tanulmánya, míg az egyes települések szintjéről Szita László harkányfürdői feldolgozása emelkedik ki (Halász, 2005; Aradi, 2010; Paksy, 2016; Szita, 1973). Külön ki kell emelni a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának munkatársai által készített helytörténeti monográfiákat és szaktanulmányokat, amelyek széles háttérrel adnak a lokális turizmustörténeti kutatásnak.

A tanulmány célja, illetve az ehhez kapcsolódó legfontosabb kutatási kérdése az, hogy melyek azok a turisztikai ágak, amelyekben Baranya vármegye községeinek reális esélye volt az országos folyamatokhoz, mintákhoz kapcsolódni, vagy esetleg innovatív tevékenységet felvállalni. Négy olyan szakmai ágat látunk, amelyekben jelentős átalakulás vagy bővülés indult meg:

- a gyógy- és fürdőturizmus,
- a hegyvidéki (természeti) turizmus,
- a történelmi emlékhelyek és a népi hagyományok bemutatása,
- egyházi (vallási) turizmus.

Mielőtt bemutatnánk a főbb változásokat, két tényezőre fel kell hívni a figyelmet. Az egyik, hogy az 1930-as évekbeli fejlesztések sok esetben a megelőző évek, évtizedek eredményeire támaszkodtak. A mohácsi csata emlékhelye, Harkányfürdő, Márévár romjai, avagy Gyűd, mint egyházi kegyhely korábban is vonzotta a látogatókat, vagyis nem volt minden új. A másik, hogy a fentebb felsorolt lehetőségek szélesebb tematikát is adhattak: a Mecsekben lévő sikondai gyógyfürdő például hegyi túrázásra, Kárász falu a hegyi fürdőzésre és a természetjárásra, Máriagyűd meglátogatása a siklói vár felkeresésére, de akár harkányi fürdőzésre is alkalmat adott stb., vagyis egyre inkább olyan multifunkcionális modell került előtérbe, amellyel fizető látogatókat lehetett szerezni.

3. Állami, intézményi, társas és egyéni erőfeszítések a turizmus fejlesztésére

A Bethlen-kormány egy évtizede alatt egyre erősebbé vált a turizmusfejlesztés gondolata. Országos és helyi törekvések indultak meg az idegenforgalom növelésére, aminek egyik alapvető oka a devizahiány mérséklése volt. Több minisztérium is érdekelt volt ebben a munkában, amelynek során kérdőíveket küldtek ki a vármegyéknek, felméréseket végeztek el arról, hogy milyen idegenforgalmi, elsősorban üdülési lehetőségekkel rendelkeznek a megye települései. Az ilyen jellegű adatgyűjtéseket többször megismételték, rákérdezve például az erdőkre, a fürdőkre stb. (Aradi, 2010). De ezen kívül is igen széles azon szervezetek, intézmények sora, amelyek a turizmus fejlesztésére, bővítésére specializálódtak. Ezek egy része kifejezetten üzleti vállalkozásként működött. A nagyobb városokban idegenforgalmi irodákat hoztak létre, amelyek összefogó szervezete. Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége néven 1925-ben jött létre. Az állam egy évtizeddel később, 1935-ben hívta életre a turizmusirányítás legfontosabb hazai szervét, az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt, amelynek feladatait szélesre szabták: koordinálta és ellenőrizte a turizmus fejlesztését, az iparágban megvalósuló beruházásokat, foglalkozott a propaganda ügyével, felügyelte a szakoktatást és az idegenvezetők képzését stb. (Ablonczy, 2008; Walkó, 2009).

Nagy jelentősége volt az 1929-ben megalapított, az állam által is támogatott Országos Magyar Weekend Egyesületnek. 1930-ban tartotta első közgyűlését az egyesület, amikor meghatározták a következő időszak programját: a belső idegenforgalom megteremtését, korabeli olasz mintára a munka utáni szabadidő eltöltését szolgáló intézmények megvalósítását, weekendtelepek létesítését és a weekendközlekedési kérdések megoldását (Walkó, 2009; MOT, 1930. 05. 01.). 1933 után tíz megyében indult el a fizetővendéglátó rendszer megszervezése, köztük Baranyában is, s mindenhol megyei idegenforgalmi osztályintézményeket szerveztek. (Kenéz, 2003). Az egyesület néhány év után átalakult: 1936. március 14-én az új szervezet az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség nevet vette föl, elnöke gróf Széchényi Károly lett. Az OMVESZ fontos céljának tartotta a falusi turizmus növelését, amely során egyre több falut szerveztek be a rendszerbe. Az eredmények látványosak voltak: az 1. táblázat világosan mutatja, hogy 1935–1939 között az OMVESZ megduplázta a beszervezett falvak számát, ugyanakkor a nyaralóvendégek száma több mint ötszörösére, míg a forgalmazott összeg hét és félszeresére emelkedett.

1. táblázat: AZ OMVESZ által beszervezett települések turisztikai jellemzői (1935–1939)

Évek	Beszervezett falvak száma	Nyaralók száma	Forgalmazott összeg (pengő)
1935	127	12.624	853.200
1936	148	24.805	1.708.100
1937	168	37.280	3.120.330
1938	180	46.371	4.249.038
1939	252	69.038	6.455.691

Forrás: Kaffka, 1940.

A nagy országos szervezetek mellett helyi, városi, fürdőtelepülési társaságok, egyesületek is szép számmal alakultak a lokális forgalom növelésére. Baranya megye esetében a turizmus fellendülésében nagy szerepe volt azoknak a személyeknek, akik előadásokkal, ismeretterjesztéssel, útmutatók, ismeretterjesztő írások vagy könyvek közzétételével, avagy éppen személyes meggyőzéssel is igyekeztek a társadalmi érdeklődést felkelteni a térség iránt. Emeljük ki közülük Rónaky Kálmánt (1864–1946), aki Pécsen született, ott érettségizett, ott volt jogász, ott szolgálta a vármegyét, s ott is lakott a Mária utcában. Hivatali működésén túli éveit publicisztikai tevékenység, utazások és műkincsek gyűjtése töltötte ki, s mint a múzeum néprajzi osztályának őre is fontos tevékenységet fejtett ki. Bejárta egész Európát Finnországtól Szicíliáig, a ködös Albiontól a Volgáig. Ezer hímes tojásból álló gyűjteménye a budapesti Iparművészeti Múzeumba került (Turisták Lapja, 1926. 31.). Rónaky nagysikerű előadásokat tartott Baranya vármegyéről szerte az országban. 1927-ben a Magyar Turista Egyesület téli felolvasásainak sorozatában Budapesten „Arra alá Baranyában...” címmel adott elő, 150 diapozitív vetített képpel; ezt megelőzően két ízben tartott felolvasást a Magyar Turista Egyesület meghívására Budapesten (Pécsi Napló, 1927. 01. 16.). Egy 1928. évi előadásában a megye déli területeit

(Siklós, Gyűd, Harkány), illetve a Mecseket mutatta be, kiemelve a püspökszentlászlói püspöki nyaralót, a Hármashatár-hegyet és a Jakab-hegyet (Dunántúl, 1928. 02. 16.). A térségről számos publikációja jelent meg olyan lapokban, mint a Pécsi Figyelő, Pécsi Napló, Mecsek Egyesület Évkönyvei, Pécs-Baranya Megyei Múzeum Egyesület Értesítői, Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Fővárosi Lapok, Turisták Lapja (Romváry, 2010. II: 185).

Kiemeljük Kiss József munkásságát is, valamint a hozzá kötődő Mecsek Egyesület turizmusfejlesztési tevékenységét. A Mecsek Egyesület 1891-ben jött létre, és hosszú évtizedeken át szisztematikus munkát végzett azért, hogy a Mecsekből természetjárásra, turizmusra alkalmas területet hozzon létre. Ennek motorja volt Kiss József (1858–1939) középiskolai tanár, majd igazgató, az egyesület alapítója, titkára, később örökös elnöke. Kiss József számos művet publikált, útikalauzai, ismertetői jelentek meg Pécs és a Mecsek látnivalóiról (Kiss, 1890, 1894, 1926). 1892-től 1932-ig az egyesület évkönyvét szerkesztette, amelyben számos útleírást is megjelentetett az Alpokban tett utazásairól. Kezdeményezésére épült 1908-ban a misinai kilátótorony, ennek lebontása után a róla elnevezett kilátó emlékét megörökítendő, emléktábláját a TV-toronyban helyezték el (Romváry, 2010. I: 400). 1914–1920 között a Magyar Turista Szövetség alelnöke, 1921–1929 között pedig társelnöke volt. 1936-ban turisztikai munkásságának elismerése gyanánt a szövetség tiszteletbeli tagjává választotta.

A fentiekén kívül mások egyéni hozzájárulása is kellett a vármegye turisztikai életének fellendítéséhez. Szőnyi Ottó (1876–1937) régészként, levéltárosként és művészettörténészként a templomokról, sírkamrákról publikált sokat. 1921 végén kinevezték a Műemlékek Országos Bizottsága előadójává (Sonkoly, 1987). A pécsi és baranyai turizmus szempontjából kiemelkedő munkája „Pécs – Útmutató a városban, a környéken és a Mecsekben” címmel jelent meg. Ebben a pécsi látványosságok mellett ismertette Máriagyűd, Harkányfürdő, Siklós, Mohács nevezetességeit is (Szőnyi, 1926). Kaltneker Pál (1897–?) banktisztviselő volt, 1925-től pedig már a Dunántúli Bank Rt. cégvezetője. Mivel az 1920-as években a bank tulajdonába került a pécsi Nádor és a Pannonia Grand Hotel, így testközelből ismerte a szállodaipar működését. Kaltneker 1925-től a Mecsek Egyesület tagja, majd főtitkára volt, aki sokat tett a népszerűsítésért. Pécssett és az ország különböző településein előadásokat tartott az Egyesület turisztikai munkájáról, köztük még az újdonságnak számító Magyar Rádióban is (Romváry, 2010. I: 366).

A vármegyei turizmusfejlesztés fontosságának felismerésében az is nagy szerepet játszott, hogy Pécssett 1930-ban felállították az Idegenforgalmi Hivatalt, amely határozott lépéseket tett a városi vendégforgalom bővítésére. Ez a folyamat a szakirodalomban jól dokumentált (Gonda & Kaposi, 2022). De az sem véletlen, hogy a pécsiek megpróbálták a városi turizmus fejlesztését összekötni a baranyai lehetőségekkel, így számos vidékfejlesztési kezdeményezés éppen a nagyvárosból indult ki. Ennek a gazdasági válság alatt különösen nagy jelentősége volt, hiszen a siker esetén abból Pécs város adóbevételeihez juthatott, a városi kereskedők és mások is jelentős jövedelmet realizálhattak stb. Éppen ezért volt nagy sikere az 1932-ben útjára indult „Nyaraljunk

Baranyában!” kezdeményezésnek. A cél Baranya idegenforgalmának fellendítése és ezáltal olyan vendégjárás előkészítése, amelyből Pécs iparosainak és kereskedőinek is haszna lesz. Mivel a válság alatt a legnagyobb kárvallottak a gazdák voltak, ezért különösen fontos volt, hogy az agrártermelők jussanak pótlólagos jövedelmi forrásokhoz. Úgy vélték, hogy megfelelő propagandával nyaralóközönséget lehet toborozni a baranyai községekbe, és ezáltal bevételhez juttatni a falusi lakosságot: az a házigazda, aki egész nyáron át tart nyaralóvendéget, akár többszáz pengő bevételt is realizálhat (Dunántúl, 1932. 06. 29.). Fischer Béla vármegyei alispán kezdeményezésére megalakult „Pécs és Baranya megye barátainak társasága”, amely a helyi műemlékek, természeti szépségek, népviseletek stb. megvédését és propagálását tűzte ki céljául (8 Órai Ujság, 1933. 04. 09.).

Mivel a fejlesztés útja járatlan volt, s kevés ismeret állt rendelkezésre, ezért különböző kezdeményezésekkel álltak elő. 1932 végén a Pécsi Idegenforgalmi Hivatal megpróbálta összegyűjteni Baranya megye lakosságának ősi, népviseleti szokásait. Minden falu tanítójának eljuttattak egy levelet, amelyben azt kérték, hogy írják le, milyen hagyományt őriznek a helybeli lakosok, s hogyan ápolják a régi népi szokásokat. A beérkezett válaszokból megállapítható, hogy a legtöbb község hozzáigazodott a modern korhoz, s veszendőbe indult Baranya népi hagyománya, s lassan a feledés homályába tűntek a régi, érdekes népszokások. (Ez egyben országos tendencia is volt, s jelentős részben ma is tart). Magyarmecskéről azt írták vissza, hogy „... sajnos népviselet már nincs, új módi járja”; az iparosodott Beremendről azt válaszolták, hogy nincs népviselet, mert „a lakosság a világ minden tájáról való”. Több falu esetében kaptak információt arról, hogy a nők még igen, de a férfiak már nem hordják a népviseletet. Fontos volt azonban az is, hogy a népszokások jeles alkalmak (disznóölés, búcsú, lakodalmak stb.) idején még élhettek (Dunántúl, 1933. 01. 19.). Világossá vált, hogy egyes településeken ezeknek a bemutatása is jótékony hatást gyakorolhatott a vendégforgalomra.

Ehhez kapcsolódott egy másik próbálkozás, a szélesebb értelemben vett néprajzi értékek összegyűjtése egy pécsi központú ún. Baranyai Skanzenben. Úgy vélték, hogy a baranyai értékek bemutatásával a pécsi vendégforgalom erősödhetne; ne felejtjük el, ez volt a filléres gyorsok megindulásának időszaka. Úgy gondolták, hogy június végére lehetne időzíteni a németek lakta településekről (Lippó, Nagyárpád, Mágocs stb.) származó virágkiállításokat, július végére kerülhetett volna az ormánsági leányvásár népszokásának bemutatása. Augusztus végén a sokácok mutathatták volna be kézimunkáikat csipkekiállítás formájában. Szeptember végén jött volna a hosszúhetényiek és a püspökbogárdiak gyümölcskiállítása, míg október végére néhány cigányok lakta falu zenei programjait lehetett előrejelezni. Úgy vélekedtek, hogy „Baranyában rendkívüli néprajzi értékek vannak, melyekből a mai súlyos gazdasági viszonyok mellett is hasznot, jövedelmet lehet kihozni.” (Dunántúl, 1933. 09. 17.). Erre nagy szükség volt, hiszen a világgazdasági válság súlyos helyzetet teremtett a megye agrártermelőinek. Az 1933. szeptemberi vármegyei közgyűlésen élesen kerültek elő az elmaradottság jelei: a megye falvainak felében nem volt még kövezett út, elviselhetetlenül magasak voltak a közterhek és drágák az iparcikkek, nagyon mélyen voltak az agrárárak, ahol bevezették az áramot, ott

nem nagyon tudták a fogyasztást fizetni a lakosok stb. (Dunántúl, 1933. 09. 26.). Mutatja a vármegye helyzetének két háború közti stagnálását az is, hogy a megye lakossága alig változott: az 1920–1941 közötti 240 ezer főről 250 ezerre való emelkedés minimális mértékű (Népszámlálás, 1923: 23; Népszámlálás, 1947: 4), s ez főleg akkor szembetűnő, ha Pécs város 40%-os népességnövekedésével vetjük össze.

Nem véletlen tehát, hogy a falusi turizmus jelentőségének felismerése egyre szélesebb kört érintett. 1934-ben már szervezték azt a magyar útikönyvet, amely az egész országra vonatkozóan tartalmazta a nyaralóhelyek bemutatását. Baranyából eleinte még alig jelentkeztek községek, de az 1940. évi harmadik kiadásban már jónéhány település megtalálható egy-két oldalas ismertetéssel (Kaffka, 1940). Fontos volt az is, hogy a vármegye közigazgatási szervezete is támogatta a falusi üdülési programokat, s nem utolsósorban a Vendégforgalmi Szövetség is sokat tett a forgalom fellendítése érdekében (Dunántúl, 1937. 07. 04.). A belföldi falusi vendéglátásnak meg kellett küzdenie azzal, hogy a külföldi nyaralóhelyek mellett ott volt az egyre szélesebbre táruló Balaton: Balatonmária-fürdőn, Balatonfenyvesen és Fonyódon egész pécsi telepek alakultak ki (Dunántúl, 1937. 06. 24.). A harmincas években már olyan gyakorlati útmutatók is születtek, amelyekben a falusi vendéglátás minőségére hívták fel a figyelmet. Sági Ernő Miklós 1934-ben megjelent alkotása például a (Balaton melletti) falvak vendégváró gazdáinak szólva gyakorlati tanácsokat adott a szobák takarításáról, a rovarok elleni szúnyogháló használatáról, az egészséges étkezésekről, a vendégek elhelyezéséről stb. (Sági, 1934).

4. A falusi (községi) turizmus fejlődése az 1930-as években

4.1. A fürdőélet szélesedése: gyógy- és strandfürdők

Kezdjük a sort a nagy versenyelőnyökkel rendelkező Harkánnyal. Az 1823-tól ismert fürdőben a szerb megszállás alatt sok minden tönkrement: kirabolták az uradalmat, tönkretették a fürdőt, a berendezéseket, a parkot. 1921 után Benyovszky földesúrnak nem volt pénze a rekonstrukcióra, ráadásul örökösödési problémák is zavarták a helyreállítást. Szerencsés volt, hogy 1925-ben 40 évre bérbe tudta adni a teljes fürdőkomplexumot a nagykanizsai Antal Jenőnek. Antal sikeres vállalkozó volt, korábban volt már szállodája is. A bérleti szerződésben számos fejlesztési lépést vállalt. Mivel azonban 1934-ben váratlanul meghalt, át kellett szervezni a működést. Új bérletárs jelentkezett Bertalan (Breyer) Imre személyében. 1934-ben megalakult a Harkány Gyógyfürdő Vállalat, a cégtulajdonos özv. Antal Jenőné, míg a részvénytársaság igazgatója Breyer lett (Szita, 1973). A fürdőt bővítették, a strandot egyre többen látogatták. A csúcsv év 1938 lett, amikor 4125 állandó és 1055 ideiglenes fürdővendég fordult meg Harkányfürdőn, ugyanakkor pedig 19.400 strandjegyet adtak el (Szita, 1973: 69–70. táblázat), Érdemes megjegyezni, hogy Harkányfürdőnek önmagában nagyobb vendégforgalma volt, mint együttvéve az összes baranyai fürdőhelynek. Hozzájárult ehhez a könnyű elérhetősége is: vasútállomása a fürdőtől 800 m-re volt, az 1930-as évek végén autóbusszal Pécsről 35–40 perc alatt, a dunai

hajón érkezők esetében Mohácsról Villányon át kb. 40 perc alatt lehetett elérni (Kaffka, 1940).

A községre is jó hatással volt a forgalom növekedése: maga a település 1941-ben már 914 állandó lakossal rendelkezett (Népszámlálás, 1947: 20). Nyáron bőven volt munkaalkalom, problémát csak a téli hónapok jelentettek (Horváth, 2001). Kiépült a fürdő környéke, egyre több magánerosz beruházás, üdülő jött létre. Ezek között az egyik legnagyobb az 1934-ben felépített MÁV Alkalmazottak Rudolf Trónörökös Egyesületének Üdülőháza volt, amely 120–130 ezer pengőből jött létre, 53 szobával és 90 ágygal rendelkezett (Dunántúl, 1934. 04. 12.). Mellette a kocsitutat aszfaltozták, fasort telepítettek. Sokat jelentett a helyi lakosoknak a fürdővendégek ellátása. Egyre több vendéglőt nyitottak, zenekarok gondoskodtak a szórakoztatásról, volt már tenispálya, kávéház, tejcsarnok, sétautakat építettek, szaporodtak azok a villák, amelyek fizető vendéglátóhelyként működtek stb. (Kaffka, 1940). 1935-ben a fürdő melletti parkban megnyílt a mozi (Horváth, 2001). Harkány multifunkcionális fürdőhellyé vált: a gyógyfürdő-szolgáltatások mellett a nyaralásra, a pihenésre minden feltétel adott volt. Az 1930-as évek vége felé Harkányfürdő hirdetéseiben egyszerre jelent meg a nyaralás, a gyógyulás és a szórakozás hármasa (Páldi & Nádor, 1939: 83). A fellendülésnek azonban véget vetett a második világháború: a cég beszüntette működését, a szélsőjobb oldali embertelen politikai döntések áldozatává vált a cégvezető is, akit deportáltak (Szita, 1973).

A vizsgált időszak friss hajtása volt Sikonda gyógyfürdő kiépítése. Sikonda Mánfa falu közigazgatási határához tartozott. A fürdő története 1928-ra nyúlik vissza. A Mecseknek ez a része a pécsi székesegyház tulajdona volt, amit bérletben a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. használt. A bányavállalat 1928-ban próbafúrásokat végzett új szénlelőhely megtalálása érdekében. 1928. március 15-én a fúrólukból 420 m mélyről melegvíz tört föl 17 m magasra, percenként 1500 liter vízhozammal. A szénfúrók csalódottsága nagy volt: elrendelték a lyuk betömését (Vratarics, 1988). A térségben az erdőtanácsosi funkciót betöltő Kolossváry Andornak köszönhető, hogy végül is sikerült meggyőznie a tulajdonost a melegvíz hasznosításáról (Romváry, 2010. I: 412). A püspök megalakította a hétfős fürdőbizottságot, amelynek tagjai megtervezték a fürdőtelep kialakítását (Nemzeti Ujság, 1930. 04. 27.). Bevizsgáltatták, s megállapították a víz gyógyhatásait, így elindulhatott a fürdő kiépítése. 1928 nyaráról már maradt fénykép az első nyitott medence használatáról: ekkorra már építettek egy 6 x 20 m-es férfi és egy 7 x 20 m-es női medencét, a kettőt deszkafallal választották el egymástól (Soós & Tímár, 2015). Gyorsan nőtt a fürdőzők száma: már az első évben több mint 17 ezren látogattak Sikondára (Matolay & Zsadányi, 1930). 1930-ban felépült az ekkor még csak 35 szobás gyógyszálló, amelynek központi helyiségei között étterem, söröző, társalgó, olvasó- és kártyaszoba, az alagsorban pedig 10 kabinos, központi fűtéssel bíró házfürdő volt található (Vratarics, 1988). Országsszerte hirdették Magyarország egyedüli meleg szénsavas gyógyfürdőjét, annak egy- és kétágyas szobáit. Az 1930-as évekből ismerjük a társadalmi elithez tartozó látogatókat is, akik között egyházi méltóságok (püspökök, prelátusok stb.), világi hatalmasságok (megyei alispán, polgármesterek, magas rangú katonatisztek), a tudáselitből egyetemi tanárok, híres

színművészek stb. gyakran megfordultak Sikondán. A forgalmat nagyban segítette, hogy Pécsről a 15 km közúton autóbusszal és autóval könnyen teljesíthető volt, vasúton pedig a budapesti fővonalról sásdi átszállással a fővárosi vendégek is egyszerűen elérhették (az állomás neve hosszú időn át Magyarszék–Sikonda Gyógyfürdő volt, amely 5 km-re feküdt a fürdőtől). Akárcsak Harkányban, itt is megindult a fürdő melletti villák (Turul-lak, Bagolyvár, Népház, Antal-tanya stb.) építése, amelyeket bérbe adhattak a vendégeknek (Soós & Tímár, 2015; Kaffka, 1940). Ehhez a Fürdőbizottság 73 holdat parcelláztatott föl (Nemzeti Ujság, 1930. 04. 27.). Hatalmas előnye volt a fürdőnek ugyanakkor, hogy a Mecsekben feküdt, ahol a számos természeti kirándulóhely adta magát, mint például a kőlyuki barlang, a mánfai 800 éves Árpád-kori templom, a bányák míves aknatornyai, illetve Pécs az összes nevezetességével stb., de volt a fürdő mellett sporttelep, golfpálya, tenispálya is, s 1929-ben már repülőnapot is rendeztek (Soós & Tímár, 2015). Mindenesetre az egyházi tulajdonú vállalkozás jól indult, az első két év eredményei után joggal írhatták róla, hogy „Sikonda olyan, mint a szobrász anyaga: lehet belőle mindent formálni.” (Zsadányi & Kussinszky, 1931. Melléklet: Közgazdaság).

A Duna is jelentős fürdőéletre adott lehetőséget, s ebből a szempontból az OMVESZ-rendszerbe beszervezett Dunaszekcső érdemel említést. Szekcső már a római korban is jelentős település volt (Lugio), itt vezetett a limes, amit igen jelentős régészeti leletek (például Marcus Aurelius szobortöredéke stb.) is bizonyítanak. A falu hatalmas határral rendelkezett, a két háború közötti időben csaknem 17 ezer holdra terjedt ki, amelynek ötöde Jankovics Bésán József földesúré volt. A helyi lakosság döntően a mezőgazdaságból élt. Szekcső két részre oszlott: a nagyobb a jobbparti településrész volt, ahol 1930-ban 3611 fő, míg szemben, a Szekcsői-szigeten 1793 fő élt (Bezerédy, 1975: 178–185, 273–278). A sziget mintegy felét adta a szekcsői határnak, a folyó keleti partján a Baracska-Dunáig terjedt, ahol nagy lehetőség nyílt állattartásra, halászatra, növénytermelésre (Második Katonai Felmérés, é. n.). A sziget népessége az ötvenes években Dunafalva néven önállóvá vált, s 1966-ban Bács-Kiskun megyéhez került. Az itt élő népeség az 1930-as évekre a korábbi német többséggel szemben már egyre inkább magyarrá vált. A községben két orvos és egy gyógyszerár is működött (Kaffka, 1940). A falunak az első világháború utáni szerb megszállás jelentős károkat okozott.

A falu fekvése igen érdekes volt: a sekély partvidék, a fölötte húzódó domb (várhegy), a szélvédett belső területek völgyvonulatai különleges atmoszférát teremthettek az idegeneknek. A fővárostól 180 km-re, Péctől 41 km-re feküdt a település. Vonaton a Budapest–Sárbogárd–Bátaszék vonalon (utóbbtól autóbusszal) volt megközelíthető, de még szebb volt a hajós közlekedés lehetősége: mind a DGT-nek, mind a MFTR-nek volt hajóállomása. Volt bérkocsi-üzeme, benzinkútja, valamint állandó gőzhajós, gőzkompos átkelés a szigetre. Fürdőzésre a szigeten nyílt lehetőség, ahol homokzátonyos strandfürdőt építettek ki, de volt lehetőség szabadfürdőzésre is, amit még a Mecsek Egyesület is propagált (Pécsi Napló, 1934. 08. 27.). Tegyük hozzá, hogy a folyón lévő zátonyok a környéken is ún. fővenyfürdők, zátonyfürdők kialakítására ösztönöztek, ilyen volt Dunaszekcső szomszédságában Bár település is. Előnye volt, hogy akár

kisgyermekkel is biztonságosan lehetett fürdeni (Pécsi Napló, 1935. 07. 02.). Érdeemes megjegyezni, hogy az 1930-as években még olyan tiszták voltak a folyóvizeink, hogy nemcsak főzni, hanem akár inni is lehetett belőlük (Bezeredy, 2001). Kirándulásokra, csónakázásokra csábított a Duna. Az előljárással karöltve megszervezték a fizetővendéglátást (Dunántúl, 1935. 06. 09.). A faluban négyen is foglalkoztak szállásadással, a legnagyobb a vendéglővel is rendelkező Amberger Lajos volt. Dunaszekcsőn a vendégek tudtak szobákat, de akár önálló lakásokat is foglalni. A Duna melletti teraszon vendéglők helyezkedtek el, ahol cigányzenével szórakoztatták a nagyérdeműt (Kaffka, 1940). Számos látnivalót is kínáltak: a római katolikus és az ortodox templom, a hősi emlékmű, a várhegy, a Töröklyuk és az Angyalkápolna voltak a leglátogatottabbak. Az évtized közepén nőtt a vendégforgalom: 1935-ben még csak 41 állandó nyaralója volt a községnek, de 1936-ban már 105 fő töltötte itt a szabadságát, amivel Dunaszekcső megelőzte Baranyában Szászvárt, Pécsváradot és Siklóst is (Dunántúl, 1937. 07. 04.). Gyorsan emelkedett a forgalomból származó bevétel is, ami 1935-ben 2000, míg 1936-ban már 7100 pengőt tett ki (Országút, 1935. 10. 01.; Kaltneker, 1936: 12).

4.2. A hegyvidéki (természeti) turizmus

A kistelepülések szempontjából nagy jelentősége volt a helyi kezdeményezéseknek. Ennek egyik fontos példája Kárász falu volt, amely mintává vált. Kárászt leginkább az Egri csillagok című műből lehet ismerni, hiszen a kis Gergőt és Évát éppen a falu határában folyó valamelyik patak mellől rabolták el. Kárász falu a Mecsek északi részén fekszik, 35 ezer holdat kitevő erdős környezetben, míg a mellette lévő településeken (Szászvár, Máza, Nagymányok, Vékény stb.) jelentős szénkitermelés folyt. Kárász lakosságának foglalkozási összetétele némileg eltért a megszokottól, ugyanis ebben a faluban mindig erős volt a kisipar. Kiemelkedő vállalkozója volt Kühnel Márton, aki malomipari tevékenysége mellett madárodúgyártó üzeméről vált híressé (Zsindely, 2024). A falutól délre 3,5 km-re található Mára vára. Kárász egy csodálatos szépségű völgyben feküdt, a két háború közötti időben a falu lakossága 500 fő körül mozgott (Népszámlálás, 1947: 16). Könnyen megközelíthető volt, hiszen a Pécs–Szászvár közút áthaladt rajta, de vasúton is elérhető volt Budapestről, Dombóvártól a Bátaszékre közlekedő vicinálisra való átszállással, összesen kb. 4–5 óra alatt (Kaffka, 1940).

Sokat lendíthetett egy település fejlődésén, ha volt helyben valaki, aki átlátta a falusi turizmus szükségességét, s lehetősége volt határozott lépéseket tenni a lakosság megnyerésére. Kárász faluban ezt a funkciót a helyi plébános, vitéz Kun Lajos, valamint Laurencsik tanító töltötte be. A falut a nagyközönség számára a Magyarság című lap utazási irodája fedezte föl, amely fantáziát látott a fizető-vendéglátás rendszerében, s ezekhez helyszíneket ajánlott (Magyarság, 1934. 06. 17.). Mutatja a keresletet, hogy amikor a Magyarságban 1934 közepén egy nagyobb cikket közöltek Kárászcikről, az azt követő két nap alatt 50 megkeresést regisztráltak (Magyarság, 1934. 06. 20.). Kárász élharcosává vált a „Nyaraljunk Baranyában” kezdeményezésnek. Kun Lajos (1882–1944) ismerte az ausztriai nyaraltatási szokásokat, s ezt próbálta Kárászon is megvalósítani (Mezei, 2003). A plébános

élére állt népének: a földes szobákat lepadlózták, bevezették a villanyt, tiszta, világos szobákat alakítottak ki, a faluba postahivatalt szerzett, a 2 km-re lévő vasútállomáshoz utat építtetett stb. (Pécsi Napló, 1943. 08. 27.). Így várták a nyaralókat 1933-tól naponta három pengőért, napi ötszöri étkezéssel, olyan nyaralási alkalmat adva a közönségnek, amit a vendég máshol aligha kaphatott meg. De a kristálytiszta levegő és az erdő klimatikus rendszere önmagában nem biztos, hogy elég lett volna, ezért a kornak megfelelően gondoskodtak strandfürdő kialakításáról is. A Pertos és Derzsó hegyfalai között fekvő völgyben összegyűjtötték a vizet, s hosszú csöveken, napsütéssel felmelegítve, elvezették az erdő tisztásán épített beton-strandmedencébe (11 x 13 m), amely mellett kis kiosk és homokos napozóterület várta a vendégeket. A betonmedence, a homokstrand és a kiosk együttesen 1500 pengőbe került, de hozzáadta az építkezéshez munkaerejét a község lakossága, és így lehetővé vált, hogy a kicsiny Kárász nyaralóvendégei erdei strandfürdön örülhessenek a nyárnak (Magyarság, 1934. 06. 17.). A fürdőtelepen még kaszinót is építettek. A forgalom gyorsan nőtt: Kun Lajos adatai szerint 1932-ben 6, 1933-ban 60, 1934-ben már 180, míg 1935 júliusában már 200 nyaraló volt jelen (Dunántúl, 1935. 07. 30.). Egy másik forrásból tudjuk, hogy 1936-ban már 381 vendéget fogadtak (Kaltneker, 1936: 12), s mintegy 6200 vendégéjszakát töltöttek el a faluban (Mezei, 2003). A háború előtt két vendéglő, s mintegy 65 fizetős szoba várta a vendégeket (Kaffka, 1940). Kárász apró falu volt, de forgalmában kiemelkedő. A helyi agrárnépességnek a fizetővendéglátás hatalmas lehetőség volt, hiszen jelentős jövedelemhez juthattak: 1934-ben például 22 ezer pengőt hagytak a faluban a vendégek, ami a helyi lakosság számára hatalmas összegnek számított (Magyarság, 1936. 07. 12.). A fejlődést mutatja, hogy az Országos Magyar Weekend Egyesület 1936-ban 2000 pengő támogatást szavazott meg Kárásznak a település további csinosítására (ugyanazt kapta Pécsvárad és Hosszúhetény is) (Pécsi Napló, 1936. 01. 26.). Az mindig nagy kérdés volt, hogyan lehet továbblépni, kell-e egy-két nagyobb szálloda, nem veszik-e el ezzel a falusi idillikus környezet: Kárász esetében is felmerült javaslatként a növekedés ezen lehetősége, de itt is és a többi hasonló településnél is megmaradtak az alapformánál (Magyarság, 1935. 07. 28.).

Alig különbözött Kárász természeti adottságaitól a tőle délre lévő Hosszúhetény, ráadásul ötször akkora népessége és sokkal differenciáltabb társadalomszerkezete volt (Bezerédy, 2000). Hosszúhetényben is felismerték a kárászi nyaraltatási modell előnyeit. Előnyösebb volt a pécsi városlakóknak is, hiszen félúton feküdt Kárász felé, könnyebb volt megközelíteni: a Pécstől 16 km-re fekvő színmagyar falut autóval, autóbusszal, vonaton pedig a Pécs–Bátaszék vicinálison lehetett elérni (Kaffka, 1940). A falu 290 m magasságban feküdt, tiszta, erdős környezetben. A községben 1934-ben szisztematikus lépéseket tettek a vendégfogadás megoldására, a kezdeményező a sportegylet néhány vezetője volt. Első lépésként 25 lakást vontak be a programba, mintegy 60 szobát biztosítva, amelyek mindegyike bútorozott, padlózott, villanyvilágítású volt. Az egyik ház mögött alakították ki a strandfürdőt, amelyhez a válság alatt szükségmunkát (köz munkát) használtak föl. Egy 12 x 25 m-es nagy medencét építettek, amit a báméskodók miatt deszkakerítéssel öveztek (Dunántúl, 1934. 07. 08.). A medence mellett kabinok álltak, de része volt a komplexumnak

egy kerthelyiség is, söntéssel, asztalokkal, székekkel. A kerthelyiségben 1938-ban egy szabadtéri színpadot is felállítottak, ahol esténként különböző kulturális előadásokat tartottak (Dunántúl, 1938. 06. 26.). A kibetonozott szélű medence mellett volt egy kis tó, amit a falusi szegények használhattak, s amelynek a felmelegedett vizét átvezették a medencébe (Múltmentő, 2019. 12.). Hosszúhetény bővelkedett közeli természeti szépségekben, hiszen a Zengő, a Réka-völgy, a Hármashegy stb. kiváló kirándulási lehetőségeket biztosított. A vendégsereg némileg különbözött a kárásztól: a község elhelyezkedéséből következően főleg a pécsiek, de mellettük a környező bányásztelepülések (Mecsekszabolcs, Vasas, Somogy stb.) dolgozói is nagy számban jöttek. Újdonság volt a szervezett kirándulók megjelenése. 1935-ben például Pécsről a Mozdonyvezetők Otthona nevű szervezet indított egy különvonatot Hosszúheténybe: az 1 pengő 30 filléres részvételi díjban benne foglaltatott az oda- és visszautazás, a strandon az egész napi fürdés, tánc, futballmeccs, kabaré és egyéb látnivalók belépődíja. Az ilyen programok hosszú napot jelentettek, jelen esetben a visszaindulás éjfél után 1 órakor történt meg (Dunántúl, 1935. 06. 16.). Adataink szerint Hosszúhetényt – nyilván a városhoz való közelség miatt is – eleinte inkább a látogató turisták keresték, s nem a hosszú időre beköltözők, Kárászhoz képest például elenyésző volt a lakásbérelő vendég (Országút, 1935. 10. 01.). A fejlesztéseket szolgálta a Kárász esetében már említett OMVESZ-támogatás is (Pécsi Napló, 1936. 01. 26.). Hosszúhetény látogatottságát növelte, hogy az 1930-as években, a faluban is létrejött az országos Gyöngyösbokréta Mozgalom szervezete, amely révén jelentős számú budapesti is érkezett (Bocz, 2005).

A kárászihoz és a hosszúhetényihez hasonló pályát több kelet-mecseki település is befutott, hiszen egyre többen kapcsolódtak be az OMVESZ-rendszerbe, s kerültek be az ajánlott falusi nyaralóhelyek közé. Ez nagy előny volt, hiszen nagyon sokan nem is tudtak a Mecsek falvainak természeti szépségeiről. Ahogyan a Magyar Turista Élet című lapban 1936-ban megfogalmazták: „...a keleti Mecseken... számos kisebb községet találhatunk, amelyek a városi kőtenger fáradt robotosainak pompás üdülőhelyül kínálnak” (Magyar Turista Élet, 1936. 07. 15.: 7). A Kárásztól délre eső 1300 fős Magyaregregy (Népszámlálás, 1947: 16) extrapotenciálja Márévár volt: könnyű volt összekapcsolni a falusi pihenésre érkezett vendégeket a történelmi emlékhellyel. A faluban 9–10 szoba várta a vendégeket. Márévár völgyében egy ma is meglévő strandot alakítottak ki, ahol 10 x 25 m-es medence várta a fürdőzőket. A strandot 1935. július 7-én nyitották meg, mellette parkosítottak, s 9–10 kabint is építettek. A faluban ugyanakkor már 41 szoba várta a pihenni vágyókat (Füzes, 2003; Dunántúl, 1935. 06. 29; Páll, 2003). Vadászkatákat, erdei sétákat, kirándulásokat, népi ünnepélyeket ajánlottak vagy szerveztek a vendégeknek (Kaffka, 1940). Az 1930-as évek végén a budapesti Regnum Marianum Csapat cserkészei is a völgyben táboroztak (Surányi, 2003).

Az 1700 lakosú Szászvárt könnyű vasúti és közúti elérhetősége is segítette a vendégforgalom fejlesztésében. A község belterülete melletti erdőben 25 x 12 méteres medencét építettek, mellette külön gyerekpancsolóval, öltözőkabinokkal. A strand mellett falatozó működött. A faluban a magánházaknál a szokásos kínálatot nyújtották:

villanyvilágítás, takarítás, ágynemű stb., s ha kellett, étkezésre is volt lehetőség (Kaffka, 1940; Várszegi, 1991). A szászvári strand hamar népszerűvé vált, így például 1936-ban a Bonyhádi Testgyakorlók Köre autóbusszal átrándult Szászvárra, s ott úszóversenyt tartottak (Magyarság, 1936. 08. 02.). Már az első, 1936. évben is számottevő forgalom volt Szászváron: 46 fizetővendéget számláltak, s a hétvégi kirándulókkal és nyaralókkal együtt összesen 402 főt láttak vendégül, akik hozzávetőleges számítás szerint 5000 pengőt hagytak a községben (Magyarság, 1937. 05. 27.).

2. táblázat: Vendégforgalmi adatok a Baranya megyei falvakból (1935)

Település	A községben nyaralt fizetővendégek száma	A nyaralásból származó készpénzforgalom (pengő)
Harkány	3500	449.800
Hosszúhetény	9	560
Kárász	294	18.500
Dunaszekcső	41	2000
Pécsvárad	78	5700

Forrás: Országút, 1935. 10. 1.: 27.

A tematikai blokk utolsó elemeként említjük meg Óbánya és Abaliget változásait. A 400 fős, döntően sváb (német) lakossal rendelkező aprócska Óbánya ma is meghatározó a mecseki turizmus szempontjából. Az erdőktől övezett falu tiszta levegőjéről, kirándulóútjairól, akkor még bővizű hegyi patakjairól vált híressé. Két szabadtéri fürdőt alakítottak ki, kabinokkal, mellette vendéglővel. Különböző minőségű fizetővendég-szobái viszonylag olcsók voltak, de 1940-ben már turistacsoportokat is tudtak fogadni (Kaffka, 1940). Egy 1936. évi adat szerint már évek óta nyaraltak Óbányán városi polgárok, főleg fővárosiak (Magyar Turista Élet, 1936. 07. 15.). A Mecsek nyugati oldalán fekvő Abaliget adottságai is egyedülállóak voltak, hiszen az országban nagyon kevés helyen volt cseppkőbarlang. A döntően németek által lakott falu vasúti fővonalon feküdt. A vasútállomástól 45 perc gyaloglással lehetett a barlang bejáratához eljutni. Az 1786 óta ismert abaligeti barlangról Kiss József a Turisták Lapjában már 1890-ben írt egy ismertető cikket (Kiss, 1890). Az 1930-as évek elején a falu átvette a barlang működtetését. Tihanyi János plébános vezetésével a barlang mellett menedékházat alakítottak ki, a bejáratához padokat helyeztek, s a közelben még egy vendéglő is volt. Viszont a látogatottság az idők során visszaesett: míg a harmincas évek közepén 1000–1200, addig 1938–1939 táján már csak 600 fő kereste föl a látványosságot (Dunántúl, 1939. 08. 10.). Azért is érdekes a vendégforgalom hiánya, mert Abaligeten állandó feltáró munka folyt, a korabeli természettudományi lapokban folyamatosan előkerültek a barlang feltárásának újabb eredményei.

4.3. A történelmi emlékezés színterei

Baranya vármegyében a történelmi emlékhelyek látogatóinak elsődleges turisztikai célpontja Mohács volt. A két háború közötti korszakban, 1926-ban volt a gyászos emlékeztető mohácsi csata 400. évfordulója. Aktualitását felerősítette, hogy hat évvel korábban Trianonban az ország kétharmadát veszítette. Mohács az eddig bemutatott településekhez képest a maga 17 ezer lakosával szinte nagyváros volt, ahol főleg magyar, sokác, német és szerb anyanyelvűek éltek (Népszámlálás, 1932: 8). A város közigazgatási területéhez 31 ezer hold tartozott, amiből 9000 hold a dunántúli oldalon, míg a többi a Duna bal partján, Margitta-szigeten helyezkedett el. A jobbparti terület 42%-a Pécsi Püspökségé volt (Gazdacímtár, 1937: 34). Mohács adottságai között a Dunát kell kiemelnünk, hiszen Trianon miatt a legdélibb hajóállomássá vált: a folyón a hazai és külföldi áru- és személyszállító hajók nagy számban közlekedtek, de vasúton és közúton is könnyen elérhető volt. A foglalkozási összetétel is elég sokszínű volt: a keresők fele a mezőgazdaságban, másik fele pedig az iparban és a különböző szolgáltatási ágakban (kereskedelem, hitelélet, közszolgálat stb.) dolgozott (Népszámlálás, 1975: 358–359). Az 1924-től rendezett tanácsú, majd 1929-től már megyei városként működő járási székhely számos köz- és államigazgatási, egyházi intézménnyel, iskolával (gimnázium, polgári iskolák stb.), 172 ágyas kórházzal, önszerveződő egyesületekkel rendelkezett (Kalotai, 1930: 237–241).

Mohácson minden adott volt ahhoz, hogy jelentős mértékben bővüljön a turizmus. A gazdasági élénkülésre szükség is volt a válság miatt: 1933-ban például a 17 ezer fős városban 2837 ellátatlan élt (Sándor & Tegzes, 1976). Bekerült az OMVESZ által ajánlott listaiba is a város. Az 1930-as évek második felében már idegenforgalmi hivatala is volt, amely a városházán működött (Kaffka, 1940). A hivatal állította elő azokat a prospektusokat, amelyekkel országszerte népszerűsítette a várost. Ezekben felhívták a figyelmet arra, hogy az ország legkülönbözőbb iskolái hozzák el egy-két napos kirándulásra növendékeik csoportjait, megnézni a mohácsi csatásíkot, II. Lajos király emlékművét a Csele-patak partján, a múzeumot stb. (Pécsi Napló, 1934. 06. 06.). Látnivaló bőven volt ezeken kívül is: 1934-ben restaurálták a püspöki templomot, a világháborúban elesett 432 mohácsi polgár emlékére alakították ki a Hősök ligetét a 24 m magas emlékművel (Magyar Cserkész, 1937. 04. 01.). 1926-ban döntöttek a Fogadalmi templom felépítéséről, amely az 1930-as évek közepére el is készült. Jelentős szálláshely-kapacitások is rendelkezésre álltak az 1930-as évek vége felé. A Korona Szálló 18 szobával rendelkezett, étterme 200 főre volt méretezve, de volt kávéháza is. A kisebb hotelek között ott volt a Deák, a Pannónia és a Duna Szálloda. Cukrászdák főleg a Király utcában helyezkedtek el. A városi Duna-parton alakították ki a Dunafürdőt, míg szemben a várossal, a Mohácsi-szigeten egy igencsak látogatott strandfürdő épült meg, 90 kabinnal, 280 szekrénnel. Akik nem tudták a belépődíjat kifizetni, azok számára ott volt a Horthy-zátony és az ún. Cigány-sziget. Állandó nyaralásra a mohácsi szőlőhegy prэшázai, illetve a Margitta-sziget állt rendelkezésre (Kaffka, 1940). A turisztikai bővülést mutatja, hogy 1935-ben megszervezték egy filléres vonat érkezését is. Az idegenforgalmi hivatal erre az alkalomra sokác napot rendezett kiállítással

(Dunavidék, 1935. 08. 04.). A filléres gyorsok megszervezése országosan hatalmas siker volt: 1932–1940 között 1400 vonat 1,4 millió turistát szállított az országban (Jusztin, 2006). Emelte az érdekességét a városnak, hogy kiindulópontja volt olyan kirándulásoknak, amelyek elsődleges célpontja a Margitta-sziget, a Törökdomb és a Csele-patak voltak. Számos néprajzi jellegű rendezvényt is tartottak: farsang utolsó napján busójárás, pünkösdi napján sokác királynőkísérés, karácsonykor magyar és sokác betlehem stb. színesítette a programkínálatot (Kaffka, 1940). A busójárás, amely korábban népfesztiválnak indult, a két háború között némileg haldoklott: látogatottsága alacsony volt, kevés volt a busó, ezért állandó kérdés volt, hogyan lehet a programba némi élénkséget vinni, s nagy szerencse, hogy egyáltalán fennmaradt a szokás (Ferkov, 2003).

Ebből a sokoldalúságból nyilván következik, hogy Mohács jelentős turisztikai központtá vált a két háború közötti időszakban. Már nemcsak a pécsi látogatókra számíthattak, egyre többen érkeztek az ország más területeiről is. Különösen az augusztus 29-i időpont környékén jöttek sokan. Az 1935. augusztus 29. körüli időpontról például azt írták a helyi sajtóban, hogy 2000–3000 idegen érkezett a városba, s a kirakodóvásárral egybekötött emlékezés során a város iparosainak szinte minden termékét megvették (Dunavidék, 1935. 09. 08.). A Dunán az 1930-as években több jugoszláv személy is érkezett, köztük vásárolók, kereskedők, üzletkötők és mások is. Ennek egy része átmenő forgalom volt, az érkezetek nagy része rövid tartózkodás után tovább is utazott Budapest felé. 1935 nyarán az Idegenforgalmi Bizottság vezetője beszámolójában megemlítette, hogy például a DGT Expresszhajója megállt két órára Mohácson szénfelvétellel, s hirtelen 1260 idegen tekintette meg a várost, ahol mindenféle termékeket vásároltak (Ferkov, 2003). A mohácsi csata gyászos emlékhelye mellett a „második mohácsi csata” (Nagyharsány) győzelmének 250 éves évfordulóját 1937-ben ünnepelték, ahol kiállításokkal, vásárokkal, politikai rendezvényekkel, fényképkiallítással szerveztek sok ezer látogatónak kéthetes programsorozatot (Pécsi Napló, 1937. 07. 18.).

Az OMVESZ által beszervezett település volt Pécsvárad is. Esetében elég komplex turisztikai rendszert láthatunk az 1930-as években. A település 2700 lakossal rendelkezett, kétharmadában magyar, egyharmadában német anyanyelvűek laktak (Népszámlálás, 1947: 20). Régi járási központ volt, ebből következően számos hivattal (szolgabíróság, járásbíróság stb.) rendelkezett. A Pécstől 18 km-re lévő, a Mecsek alatt fekvő nagyközség természeti környezetéről, kiváló levegőjéről, fejlett belső infrastruktúrájáról is ismertté vált: vízvezetéke, villanyvilágítása, csecsemővédő intézménye, gyógyszertára, négy praktizáló orvosa is volt (Kaffka, 1940). Közismert volt a legnagyobb fogadója, az Arany Bátor (Lengvári, 2001). Különlegessé tette a települést a pécsvárad apátság épületegyüttese, amelyről az első adat 998-ból származik. Az erődítmény bástyaszerű tornya, amit az 1930-as évek második felében rekonstruáltak, középkori eredetű. A település jó közlekedési lehetőségekkel rendelkezett, elérhető volt vasúton, közúton egyaránt. Az OMVESZ-hez tartozó településekről az 1930-as évek második felében a kirándulók a visszautazásra a MÁV-tól 50%-os vasúti menetjegykedvezményt kaptak: ebbe a körbe tartozott még 10 másik baranyai település, illetve Pécs város is (Vasúti és

Közlekedési Közlöny, 1938. 05. 12.). Pécsvárad gazdag településnek számított, kiváló mezőgazdaságáról, főleg a nagyszámú szimentáli tejtermelő gazdaságáról volt híres (Magyarország, 1937. 07. 04.). A szervezett fizetővendéglátás a háború előtt már 15 db I. osztályú, illetve 30–40 db II. osztályú szobával rendelkezett, s penziószerű ellátást is lehetett igényelni a gazdánál. A községben 6 vendéglő működött. Fürdő nélkül már keveset ért egy turistahely: 1933-ban adták át a modern strandfürdőt, 18 x 8 méteres medencével. A strand kialakításának kezdeményezése a főszolgabírótól indult, az ötlet megvalósítását a helyi közösségből verbuválódó fürdőegyesület vitte végig. Régebben is volt egy uszodájuk, azt átalakítva hozták létre az újat (Pécsi Napló, 1933. 07. 27.). A szórakozást 500 személyt befogadó mozgóképszínház, tenispályák, labdarúgó- és egyéb sportpályák szolgálták. Kirándulócélpont volt bőven: a kilátótoronnyal rendelkező Zengő, a püspökszentlászlói kastély, a hegyi forrásokkal rendelkező Réka-völgy stb. (Kaffka, 1940). A turistaforgalom 1934-től indult be, a kezdeti évben még csak 78 fizetővendégük volt, akik 5700 pengőt költöttek (Országút, 1935. 10. 01.). A pécsváradit turizmust is pénzügyi támogatásra méltónak találta 1936-ban az Országos Magyar Weekend Egyesület (Pécsi Napló, 1936. 01. 26.). A Pécshez való közelség – akárcsak Hosszúhetény esetében – adta azt, hogy nem annyira a hosszú időt eltöltő vendégekre, inkább a kirándulóturizmusra tudtak nagyobb lehetőséget biztosítani, nem véletlen, hogy az 1930-as években Pécsről számos szervezett utat indítottak Pécsváradra, köztük különböző iskolai osztályok is nagy számban fordultak elő.

Elvileg Siklós is rendelkezett azokkal az adottságokkal, amelyek révén komoly turisztikai helyé válhatott volna, de a két háború között ez nem következett be. Adottságai Pécsváradhoz hasonlóan jók voltak: az 1941-ben csaknem 6000 fős nagyközség (Népszámlálás, 1947: 22) járási központként működött, számos iskolája, egészségügyi és egyéb intézménye volt. Közlekedési elérése vasúton és közúton is egyszerűnek mondható, s ott magasodott a település közepén a Dráva mente sík vidékéből kimagasló várhegy, rajta a középkori várkastéllyal. A városban 1926-ban még két szálloda volt, a Központi Szálloda és a Pelikán, de a válság utáni korszakra már csak a Központi Szálloda maradt, 14 szobával. Volt a nagyközségben két kávéház, hét vendéglő és tizenegy kocsmá is (Nagy, 2000). A szerb megszállás alatt kifosztott vár és uradalom helyreállítása, ha lassan is, de haladt. Benyovszky Mór gróf a Siklóson töltött évei alatt átalakíttatta a belső tereket, és berendezte a vár addig üresen álló termeit. A várkastélyt lassan újjáépült: a faipari és egyéb szakmunkákat maga a tulajdonos végezte el. 1929-ben műemlékké nyilvánította a várat. A földesúri házaspár közösen úgy döntött, hogy megnyitják a várat a turisták előtt: a kazamatát, a múzeumot és a gótikus várkapolnát lehetett látogatni, a parkot viszont csak évente egyszer tekinthették meg (Czeininger, 2001). Gyakran fogadtak elit vendégeket a várkastélyban. 1934-ben például jeles olasz és magyar vendégek (diplomata stb.) nézték meg Siklóst, „...ahol az olasz és magyar vendégeket az ősrégi várban a legnyugateurópaibb vendéglátás fogadta...gróf Benyovszky Mór és felesége gróf Batthyány Lujza...megmutatták a több mint ezeréves történelmi várat, amelynek pincéjében egyidőben Zsigmond királyt fogva tartották, amelynek egyik kamrájában

egykor őrizték a magyar koronát és amelynek köveihez, titkos alagútjaihoz, széles bástyáihoz a magyar történelemnek egész sereg izgalmas emléke fűződik. Gróf Benyovszkyék teával és nagy büfével várták a vendégeket. Megmutatták nekik a kastélyban rendezett múzeumot, amelynek minden egyes darabját a gróf felesége sajátkezűleg ásta ki a vár falaiból és a vár körüli helyekről” (Pesti Napló, 1934. 04. 24.: 7). Nem tett jót a siklói turizmusnak az sem, hogy ott volt mellette Harkány a maga vendégforgalmával és fürdőjével, nem sok esélyt hagyva Siklósnak. Azt tudjuk ugyanakkor, hogy a harkányi vendégeknek mindig ajánlották a siklói kirándulást, a pécsi kongresszusok, konferenciák résztvevői is gyakran megnézhatték Siklóst, vagyis kirándulóhelyként kiváló lehetőséget nyújtott. 1937-ben a nagyközséget 1958 személy tekintette meg, de a fizetővendéglátás nagyon alacsony szinten mozgott. Benyovszky halála után az özvegy eladta a várat a Honvédelmi Minisztériumnak, amely tiszti üdülővé kezdte átalakítani, de az 1944–1945. évi hadi események megghiúsították az elképzelés megvalósítását (Nagy, 2000).

4.4. Egyházi turizmus: Máriagyűd, mint zarándokhely

Baranya megye felekezeti szempontból erősen katolikus többségű volt. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a megyében 250 ezer fő élt, a főbb felekezeti csoportokat tekintve ebből 205 ezer római katolikus, 27 ezer református, 13 ezer evangélikus és 2560 izraelita volt. A magyar katolikusokon túl ezt a tömböt erősítette az itt élő 86 ezer fős német, illetve a pár ezer fős horvát közösség is (Népszámlálás, 1932: 82–83). A katolikus dominanciának oka volt az is, hogy Baranya megye területére esett a Pécsi Püspökség egyházmegyéjének nagy része, ráadásul ezen a vidéken számos nagybirtoka volt a négy katolikus intézménynek: a püspökségnek, a káptalannak, a székesegyháznak és a papnevelőnek, ezek együttesen mintegy 60 ezer holdat tettek ki (Gazdacímtár, 1937). Erősítette a katolikusok pozícióját, hogy a két háború közötti húsz év egy keresztény kurzus időszaka volt, ahol az egyházak nagyon erős politikai és anyagi pozícióval rendelkeztek.

A dél-dunántúli megyékben számos búcsújáró hely található, s különösen erős volt a Mária-kultusz (Andocs, Máriakéménd stb.). Baranyában az egyházi idegenforgalom szempontjából Gyűd (1934-től Máriagyűd) emelkedett ki. Az 1860 hold határral rendelkező Gyűd falu mindig is a siklói uradalom része volt. Az 1930. évi adatok szerint 826 fő élt a településen, döntően magyarok. A korábbi evangélikus többség már megszűnt, 1930-ban kétharmadában római katolikusok, egyharmadában pedig reformátusok alkották a községet (Népszámlálás, 1932: 6, 79). A település Harkány és Siklós között fekszik, a falutól délre helyezkedett el a vasútállomása, de közúton is könnyen megközelíthető volt. A búcsújáróhelyhez kapcsolódó legenda 1687-ből származik (Bangha, 1932: 278). Gyűd, mint egyházi zarándokhely a vizsgált korszakunk előtt már 150 éve is működött, a 19. század vége felé már évi 40–50 ezer zarándok kereste föl (Kiss, 1894). 1934-ben már a 25. férfi zarándokutat tartották meg, mintegy 2000 fő részvételével (Dunántúl, 1934. 06. 12.). Korábban láthattuk, hogy a Magyarország című lapnak milyen szerepe volt a mecseki turizmus

felfutásában. Hasonló hatást ért el 1935-ben Máriagyűd esetében a pécsi katolikus Dunántúl című lap: ez az újság hirdette meg azt az akciót, amely azt célozta, hogy a falu legyen Magyarország legszebb búcsújáró helye. A széles olvasótáborral rendelkező lap felhívása célba talált: már az első évben, 1935-ben számos fejlesztési folyamat indult el. Egyre többen vásároltak telket a faluban, négy új kereskedés nyitott meg. Lehetővé tették az önkéntes adományozás lehetőségét, ahol ékszereket, készpénzt gyűjtöttek (Dunántúl, 1935. 02. 22.). Még az amerikai magyarság körében is elindult a gyűjtés: három év alatt 20 ezer pengőt akartak összeszedni (Tolnamegyei Újság, 1936. 02. 01.). A nagy látogatottság jelentős haszonnal járt. Jogosan írhatták már 1935-ben a sajtóban, hogy Baranya legnagyobb idegenforgalmát Máriagyűd bonyolítja le. 1935. szeptember 8-án olyan óriási zarándoktömeg volt együtt Máriagyűdön, hogy minden ajándéktárgy elfogyott, s ezenkívül a vendéglőknek is óriási volt a forgalmuk, s a gyümölcsárúsítás, a szállásadás stb. révén tekintélyes összeg maradt a faluban. Hozzávetőleges számítás szerint 10–12 ezer pengőt hozott egy nap a falunak. Egy másik esetben a kalocsai zarándoklat alkalmával, amikor a falu éjjeli szállást is adott sok száz zarándoknak, a 4700 fős tömeg egyedül 16–18 ezer pengőt költött el, de jutott Harkánynak is 8000 pengő (Dunántúl, 1938. 09. 18.).

1935–1938 között tudatos fejlesztési programot hajtottak végre Máriagyűdön, amelynek célja a kegyhely látogathatóságának javítása volt. A politikai kurzus hátszelével joggal számíthattak arra, hogy egyre több zarándok keresi föl Magyarország Nagyasszonyának emlékhelyét. Átalakították a templomot, a fehérre meszelt kéttornyú épület már messziről kiemelkedett a közegéből. A kegyoltár egyes részeit Budapestre szállították, hogy ott faragják ki. A tabernákulumot 14 kg színezüstből öntötték, ami már önmagában is nagy látványosság lett. Megszépültek az odavezető utak, mintegy 20 ezer facsemetét ültettek a hegyoldalban (Mohácsi Hírlap, 1935. 09. 14.). 1938. június 12-én nagy érdeklődés mellett zajlott le a kegyhely felújítását követő átadás. Pécsről különvonatokkal, és gyalogosan, számos megyei településről nagy csoportokban, több tízezer zarándok gyűlt össze (Dunántúl, 1938. 06. 14.). Egy-egy nagyobb rendezvény esetén olyan tömeg jött össze, amelynek egy része meg sem tudta közelíteni a templomot vagy a Fájdalmas-szobrot (Dunántúl, 1938. 08. 30.). Az 1938. augusztusi rendezvényen a messziről jöttek (Baja, Szeged stb.) az éjszakát is a faluban töltötték, de azt hangsúlyozni kell, hogy a zarándokutak alapvetően egynaposak voltak. Még megemlíthjük, hogy a valaha volt legnagyobb máriagyűdi rendezvényt a háború után, 1948-ban tartották, amikor hozzávetőlegesen 150 ezer fő gyűlt össze.

5. Összegzés: a Baranya megyei vendégforgalom a régióban

Végül vessünk egy pillantást arra is, hol helyezkedett el Baranya vendégforgalma a régióban. A számszerű összehasonlításhoz a gróf Széchényi Károly-féle 1937. évi OMVESZ-kiadvány adatai állnak rendelkezésre. Természetesen nehéz Baranya idegenforgalmi helyzetét összevetni a szomszédos megyékkel, hiszen például Somogyban ott volt a jelentős állami forrásokkal megtámogatott Balaton-fejlesztés, de ilyenre Tolnában és Baranyában nem volt lehetőség.

3. táblázat: Nyaralásra beszervezett községek vendégforgalma 1937-ben

Vármegye	Nyaralók száma májustól szeptemberig összesen	A községekben forgalmazott összeg (pengő)
Baranya	776	51.350
Tolna	840	72.990
Somogy	1472	94.320
Zala	312	22.940

Forrás: Gódány, 2020. 61. táblázat.

A fentebb bemutatott egyedi eseteink egyértelművé teszik, hogy az OMVESZ által szervezett településeken a turizmus jelentős mértékben növekedett. Vármegyei összevetésben viszont azt lehet látni, hogy Baranya elmaradt Tolnától és Somogytól, s csak Zala megyét előzte meg. Országosan nézve a vendégek számában csak hat megye volt gyengébb Baranyánál (Gódány, 2020: 61. táblázat). Egy 1937 végi összefoglaló statisztikai jelentés szerint Baranya vármegyében az üdülésre alkalmas községek száma: 25 volt. Azon községek, ahol szálloda, panzió vagy vendégfogadó található, 21 volt. A szállodák, panziók vagy vendégfogadók száma 36, a gyógyintézeteké 4, a gőz-, gyógy- és tisztasági fürdőké 6, míg az uszodáké 5 volt. Mutatja a változásokat, hogy 1937-ben már 11 strandfürdő működött a megyében lévő településeken (Statisztikai Tudósító, 1937. 07. 11). Eseteink egyben arra is rávilágítanak, hogy a közepesen fejlett Baranya megyében azokon a helyeken indult meg a falusi turizmus erősödése, ahol ennek megvoltak a komplex feltételei: vasúton vagy közúton el lehetett érni a települést, rendelkezésre állt valamilyen extrapotenciál (hegy, erdő, gyógyvíz, történelmi vagy egyházi emlékhely stb.), voltak olyan személyek, akik a fejlesztés gondolatát képviselték, s mindezt be lehetett illeszteni egy országos vagy megyei turisztikai szervezet tevékenységébe.

Irodalomjegyzék

- Ablonczy, B. (2008). Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle* 50 (4): 507–533. Elérhető online: https://epa.oszk.hu/00600/00617/00051/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2008_04_507-533.pdf/
- Aradi, G. (2010). Fejezetek Tolna megye két világháború közötti idegenforgalmából. In: Dobos Gy. (szerk.) *Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet* (Tolna megyei levéltári füzetek 13). Szekszárd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, pp. 579–599. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/TOLM_Lf_13/?pg=580&layout=s/
- Bangha, B. SJ szerk. (1932). *Katolikus Lexikon* 3. Budapest: Magyar Kultúra.
- Bezerédy, Gy. (1975). *Dunaszekcső és Bár története*. Dunaszekcső: Községi Közös Tanács V. B., 290 p.
- Bezerédy, Gy. (2000). *Hosszúhetény* (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 148 p.

- Bezerédy, Gy. (2001). A falusi turizmus kezdetei a 30-as években. *Diskurzus* 12 (1. rész: 2001. február; 2. rész: 2001. március; 3. rész: 2001. április).
- B. Horváth, Cs. (1992). A Mecsek Egyesület története II. 1917-1948. In: B. Horváth Cs. et al. (szerk.) *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 37. Pécs: Janus Pannonius Múzeum, pp. 143–157. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BARA_JPM_evkonyv_1992/?pg=144&layout=s/
- Bocz, Gy. (2005). A hosszúhetényi falusi turizmus születése. *Zengő* 15 (4).
- Czeininger, T. (2001). Gróf Benyovszky Móríc főispán. Abaliget: Lámpás Kiadó, 155 p.
- Ferkov, J. (2003). Száz év a mohácsi busójárás történetéből, a helyi sajtó tükrében (1883–1942). In: Begovác R. et al. (szerk.) *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 46–47. Pécs: Janus Pannonius Múzeum, 191–196. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BARA_JPM_evkonyv_2001_2002/?pg=192&layout=s/
- Füzes, M. (2003). *Magyaregregy* (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest: Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 171 p.
- Gódány, N. (2020). A szervezett falusi turizmus megjelenése a két világháború között Magyarországon. In: Balogh P. G. et al. (szerk.) *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 4. Dunaújváros: Intercisa Múzeum, pp. 44–63. Elérhető online: https://real-j.mtak.hu/28098/1/Az_Intercisa_Muzeum_Evkonyve_4.pdf/
- Gonda, T. & Kaposi, Z. (2022). Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. *Journal of Tourism History* 14 (2): 202–214. DOI: 10.1080/1755182X.2022.2117858
- Halász, I. (2005). Somogy turizmusáról „Az utas könyve” turisztikai kínálata alapján. In: Bősze S. (szerk.) *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 36. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, pp. 217–228. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMM_Mult_36_2005/?pg=218&layout=s/
- Horváth, T. (2001). Harkány és Terehegy története 1543–1944 között. In: Erdődy, Gy. (szerk.) *Harkányfürdő története*. Harkány: Harkány Város Önkormányzatának Képviselő-testülete, pp. 39–112.
- Jusztin, M. (2006). „Utazgassunk hazánk földjén”. A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall* 7 (26): 185–208. Elérhető online: http://epa.niif.hu/00400/00414/00018/pdf/EPA00414_Korall_2006_26_185jusztin.pdf/
- Kaffka, K. szerk. (1940). *Az Utas Könyve. Magyar utazási kézikönyv és útmutató. Városok, gyógyfürdők, üdülő- és nyaralóhelyek, egészségügyi, sport- és turisztikai intézmények részletes ismertetője*. Budapest: Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, 847 p.
- Kalotai, L. szerk. (1930). *Pécs-Baranyai Címtár*. Pécs: Vármegyei Címtár Kiadóhivatala, 343 p.
- Kaposi, Z. (2023). A fürdőélet fejlődése egy dél-dunántúli város mintáján (1850–1945). *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 8 (3): 19–35. DOI: 10.15170/TVT.2023.08.03.02

- Kaposi, Z. (2020). A Dráva menti uradalmak gazdasági változásai a Trianon körüli években. *Agrártörténeti Szemle. Historia Rerum Rusticarum* 61 (1–4): 1–24. Elérhető online: https://real-j.mtak.hu/16734/1/Agrartorteneti_Szemle_2020.LXI.evf.1_4.szam.pdf/
- Kaposi, Z. (2015). Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) *A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig* című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 69–80. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=70&layout=s/
- Kaposi, Z. (2011). Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle* 14 (2): 66–77.
- Második Katonai Felmérés (é. n.). Magyar Királyság (1819–1869) – Második katonai felmérés. Elérhető online: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/>
- Kaltneker, P. szerk. (1936). *A Mecsek Egyesület Évkönyve a XLVI-ik egyesületi évről 1936*. Pécs: Mecsek Egyesület, 63 p. Elérhető online: https://www.mediadigital.hu/idoszaki/mecsek_egyesulet_evkonyve/amecsekegyesulet-evkonyve_1936_kissjozsef_1937.pdf/
- Kenéz, Gy. (2003). A falusi turizmus a harmincas években. In: Kovács D. (szerk.) *A falusi turizmus hagyományai*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, pp. 26–30.
- Kiss, J. (1890). Pécs és környéke II. Abaliget. *Turisták Lapja* 2: 299–303.
- Kiss, J. (1894). Pécs és környéke. *Vezetőkönyv a városban és annak környékén*. Pécs: Mecsek Egyesület.
- Kiss, J. (1926). Pécs és a Mecsek részletes kalauza. Pécs: Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó R.-T., 88 p.
- Kósa, L. (1999). *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest: Holnap Kiadó, 270 p.
- Kovács, D. (2003). „Falusi és vidéki turizmus” értelmezések a nemzetközi irodalomban. In: Kovács D. (szerk.) *A falusi turizmus hagyományai*. Budapest: Mezőgazda Kiadó: pp. 57–68.
- Laky, D. (1923). *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 468 p. Elérhető online: https://real-eod.mtak.hu/4096/1/MTA_Konyvek_162100_000870880.pdf/
- Lengvári, I. (2001). Pécsvárad társadalma és gazdasága a két világháború között. In: Füzes M. (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad: Pécsvárad Város Önkormányzata, pp. 423–438.
- Matolay, K. & Zsadányi, O. szerk. (1930). *Baranya vármegye Trianon után tíz évvel*. Mohács, 352 p.
- Mezei, A. (2003). Kárász és a falusi nyaralás. In: Kovács D. (szerk.) *A falusi turizmus hagyományai*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, pp. 48–56.
- Nagy, I. G. (2000). Siklós története a két világháború között (1921–1944). In: Vonyó J. (szerk.) *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós: Siklós Város Önkormányzata, pp. 245–314.

- Páldi, G. & Nádor L. szerk. (1939) *A Mecsek Egyesület Évkönyve a 49-ik egyesületi évről 1939.* Pécs: Mecsek Egyesület, 92 p. Elérhető online:
https://www.mediadigital.hu/idoszaki/mecsek_egyesulet_evkonyve/amecsekegyesulet-evkonyve_1939_paldi-nador_1940.pdf/
- Páll, L. szerk. (2007). *Magyaregregy vonzásában. Helytörténeti olvasókönyv.* Magyaregregy: Magyaregregyi Baráti Kör, 284 p.
- Paksy, Z. (2016). A balatoni idegenforgalom fejlődése a 20. század első felében. In: Bilkei, I. (szerk.) *Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez 2016.* (Zalai Gyűjtemény 80). Zalaegerszeg: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, pp. 323–339. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_80_zalaiEvszazadok/?pg=222&layout=s/
- Romváry, F. szerk. (2010). *Pécs Lexikon I-II.* Pécs: Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 1017 p.
- Sági. E. M. (1934). *A falusi vendéglátás mestersége.* Budapest: Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság, 56 p.
- Sándor, L. & Tegzes F. (1976). Válogatott levéltári források Mohács polgári kori történetéhez (1867–1944). In: Szita L. (szerk.) *Baranyai helytörténetírás 1976.* Pécs: Baranya Megyei Levéltár, pp. 417–478. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_Evk_1976/?pg=420&layout=s/
- Sonkoly, K. (1987). Dr. Szőnyi Ottó (1876–1937). *Műemlékvédelem* 31 (1–4): 275–277.
- Soós, J. & Tímár, I. (2015). *Sikonda-fürdő története 1927–2014.* Komló, 80 p.
- Surányi, B. (2003). *Baranya. Magyaregregy képes története.* Budapest: Bedő Bt., 327 p.
- Széchenyi, K. (1937). *Az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség működésének rövid története 1932. évtől 1936. évig és az 1937. évi összefoglaló jelentése.* Budapest: Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség.
- Szita, L. (1973). *Harkány fürdőtörténet 1823–1973.* Harkány: Baranya Megyei Fürdő Vállalat, 109 p.
- Szőnyi, O. (1926). *Utmutató a városban, a környéken és a Mecseken.* Pécs: Danubia Kiadó, 136 p.
- Varga, P. Zs. & Kaposi, Z. (2023). A modern szállodaipar létrejötte Pécsen a XIX-XX. század fordulóján. *Turizmus Bulletin* 23 (4): 40–47. DOI: 10.14267/TURBULL.2023v23n4.5
- Várszegi, A. (1991). *Szászvár.* Szászvár: Szászvár Nagyközség Önkormányzata Képviselőtestülete, 263 p.
- Vratarics, Gy. (1988). *Sikonda-fürdő története 1928–1978.* Sikonda: Sikonda Kft., 81 p. Elérhető online:
https://www.mediadigital.hu/helyismereti_konyvtar/vrataricsgyorgyne_sikondafurdo-tortenete_1988.pdf/
- Walkó, M. (2009). A magyar turizmus története. In: Rubovszky A. et al. (szerk.) *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története.* Budapest: Szaktudás Kiadó Ház Zrt., pp. 201–288.

- Zsadányi, O. & Kussinszky, E. (1931). *A felszabadulás aranykönyve*. Pécs: Haladás Nyomdarészvénytársaság Műintézete, 126 p. Elérhető online:
https://mediadigital.hu/idoszaki/kezi_konyvtar/felszabadulas_aranykonyve_1931.pdf/
- Zsindely, B. (2024). Von Mehlmothen bis zu den Vogelhäusern. Das Leben und die Arbeit des kárász Müller Márton Kühnel (1884–1961). In: Kaposi Z. & Rab V. (szerk.) *New Investigations into the Economic and Social History of Hungary from the 18th to 21st Century*. Pécs: Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 182–201. Elérhető online:
<https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/45130/>

Sajtóforrások

8 Órai Ujság, Dunántúl, Dunavidék, Magyarság, Magyar Turista Élet, Magyar Cserkész, Magyar Országos Tudósító (MOT), Magyar Távirati Iroda (MTI), Mohácsi Hírlap, Múltmentő, Nemzeti Ujság, Országút, Pécsi Napló, Pesti Napló, Statisztikai Tudósító, Tolnamegyei Ujság, Turisták Lapja, Vasúti és Közlekedési Közlöny.

Statisztikai források

- Gazdacímtár (1937). *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján*. Budapest: Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 598 p.
- Népszámlálás (1923). *Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 303 p.
- Népszámlálás (1932). *Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 483 p.
- Népszámlálás (1947). *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 150 p. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=0&layout=s/
- Népszámlálás (1975). *Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 693 p. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_01/?pg=0&layout=s/